

Bomen kunnen zonder ons, maar wij niet zonder hen

Onlangs werd wereldwijd getreurd toen een eeuwenoude esdoorn bij Hadrian's Wall door vandalen werd geveld. Waar komt die emotie vandaan? En wordt het niet eens tijd om bomen als gelijkwaardig te zien?

Veerle Vanden Bosch

Vrijdag 10 november 2023 om 03:00

Thuis in de kast ligt een stukje schors. Ik heb het jaren geleden losgepeuterd uit een boom die in de tuin van mijn ouders stond. Het was een afscheid: het huis was verkocht en de boom waarmee ik was opgegroeid, stond plots in andermans tuin. Het was een zomereik, ooit opgeschoten tussen de straatstenen voor het café van mijn opa – een teer plantje dat geen schijn van kans had gemaakt als mijn toen nog jonge vader het niet in vruchtbaarder grond had verplant. Ze werden metgezellen: overal waar mijn vader naartoe verhuisde, nam hij zijn boom met zich mee. Ieder jaar op 1 mei mat hij de omtrek van de stam en noteerde die in een klein boekje. En hoewel hij allerminst sentimenteel was aangelegd, omhelsde hij daarna zijn eik. Sinds die voor het laatst werd verplant in 1977, heeft hij ruim de tijd gehad om stevig wortel te schieten. Hij heeft geen concurrentie van andere bomen en deint volop uit in de hoogte en de breedte – het boompje is een boom geworden en krijgt er alsmaar jaarringen bij. Alleen is mijn vader er intussen niet meer om dat op te tekenen.

Bomen kunnen sterke emoties losmaken. In de vroege ochtend van 28 september bleek dat de [Sycamore Gap Tree](#) geveld was, een drie eeuwen oude esdoorn die op een fotogenieke plek stond vlak bij Hadrian's Wall, te midden van een dramatisch landschap gevormd door een lang geleden gesmolten gletsjer. Heel Engeland was in rouw over die vandalenstreek. 'Toen het zaadje ontkiemde, moest Bach zijn Goldbergvariaties nog componeren', schreef *The Guardian*. Driehonderd jaar in weer en wind: 'Hij was een symbool van trots en verzet, een wegwijzer, hij had in een film gespeeld (*starring* naast Kevin Costner in *Robin Hood: prince of thieves*), hij had prijzen gewonnen (boom van het jaar in 2016).' Sterk, maar kwetsbaar: een halfuurtje en een kettingzaag – meer is niet nodig om drie eeuwen ongedaan te maken.

Ook in Bree wordt getreurd: daar is een tweehonderd jaar oude olm plots ziek geworden, net op het moment dat hij tot erfgoedboom was uitgeroepen. Mogelijk is ook daar kwaad opzet in het spel. En dan is er nog de Hardy Tree, die begin dit jaar omwaaide op een kerkhof nabij het station van St. Pancras in Londen. Ook dat was stof voor necrologieën, tot in *The New York Times* toe. De Hardy Tree was een oude es, omringd door 18de- en

19de-eeuwse grafstenen, keurig rug aan rug geschikt in een cirkel toen een deel van het kerkhof moest worden geruimd voor de aanleg van de spoorlijn. De schrijver Thomas Hardy, naar wie de boom vernoemd was, werkte destijds voor het bureau dat instond voor die ruiming.

Zijn wortels waren in de loop der jaren onder, tussen en over de grafstenen gegroeid, op zoek naar vruchtbare aarde, wat hem tot een schilderachtig symbool maakte van de triomf van het leven over de dood. En net als de Sycamore Gap Tree was hij een toeristenattractie, wat waarschijnlijk bijdraagt tot de tristesse die hun teloorgang met zich meebracht.

Het is niet zo verbazend dat mensen emotioneel reageren op het verlies van een boom, zegt Jeroen Rappé van de Limburgse Bomenwerkgroep. 'Bomen worden vaak veel ouder dan mensen, ze overspannen hele generaties. Het is bovendien indrukwekkend hoe uit een klein zaadje zo'n imposante reuzen kunnen groeien, die in weer en wind blijven staan. Hun vermogen om zichzelf te vernieuwen is enorm: aan een omgewaaide boom kunnen altijd nieuwe scheuten ontspringen. Dat wekt ontzag. Bomen stralen sereniteit en continuïteit uit. Mensen dragen ze in hun hart, net zoals historische monumenten: toen de Notre-Dame in Parijs in brand stond, was ook iedereen er het hart van in.'

Tussen aarde en hemel

Sequoia's zijn kampioenen in hoogte en leeftijd. In Alfred Hitchcocks film *Vertigo* (1958) bezoeken Scottie (James Stewart) en Madeleine (Kim Novak) een sequoiabos in Californië. Madeleine beeldt zich in dat ze een reïncarnatie is van een van haar voorouders, een vrouw die Carlotta heette. In het bos is de doorsnede van een gevelde sequoia te zien die bijna duizend jaar oud is. Madeleine gaat met haar vinger over de jaarringen: 'Hier werd ik geboren en daar stierf ik', zegt ze tegen de boom. 'Het was amper een zucht. Je hebt het zelfs niet opgemerkt.' In een interview uit 2003 zei Novak dat de scène haar kippenvel bezorgde. 'Alleen al het aanraken van die oude boom was diep ontroerend, want als je deze bomen aanraakt, kom je in contact met het verstrijken van de tijd, van de geschiedenis. Het is alsof je de essentie van de tijd aanraakt.'

Bomen wekken niet alleen ontzag omdat ze oud worden en groot zijn, mensen zijn er ook altijd van afhankelijk geweest: voor voedsel, dierenvoeder, medicijnen, kledij, om huizen te bouwen, gereedschap, muziekinstrumenten en wapens te maken. Bomen verwarmen ons in de winter en verkoelen ons in de zomer. In de uitrusting van Ötzi, de ijsmummie die in 1991 in de Italiaanse Alpen werd gevonden, werden zes houtsoorten aangetroffen: zijn schoenen en tassen waren genaaid met vezels van linde, zijn boog en het handvat van zijn bijl waren uit taxushout gemaakt, het gevest van zijn dolk uit es, het geraamte van zijn rugzak en pijlkoker uit hazelaar, zijn pijlen uit hout van de sneeuwbalboom, en hij droeg twee tasje bij zich van berkenbast, schrijft Charles Watkins in zijn boek *Trees, woods and forests*. Het is een fascinerende inkijk in de grote kennis die mensen 5.300 jaar geleden hadden over de eigenschappen van verschillende houtsoorten.

Mensen en bomen hebben een oude, intieme band, die niet alleen fysiek, maar ook cultureel en spiritueel is, schrijft Watkins. Met mythen en verhalen over bomen uit alle mogelijke culturen kun je hele boekenplanken vullen. Dat Homeros ze als nobele wezens

zag, blijkt uit het feit dat hij de val van strijders in de *Ilias* vaak vergelijkt met het vellen van bomen: 'En Imbrios viel neer gelijk een es/ die boven op een bergtop, uit de verte/ van alle kanten zichtbaar, door het brons/ geveld zijn zachte loof over de grond spreidt', klinkt het in de vertaling van Patrick Lateur. Het gebulder van het slagveld vergelijkt hij met wind en vuur dat door een bos raast. En misschien spreekt uit die beelden ook dat Homeros het vellen van een boom als iets gewelddadigs zag.

Er is de boom van kennis van goed en kwaad uit de Bijbel, en er is Yggdrasil, de boom van het lot uit de Noordse mythologie. Als die begint te beven, is het einde van de goden- en mensenwereld op handen. Bomen verbinden de aarde met de hemel. Vaak geloofden mensen dat ze een ziel hadden, of dat er goden in huisden. De vroege kerk had daarom weinig op met imposante exemplaren, al hebben de gewelven van gotische kathedralen wel wat weg van boomkruinen.

Er werden allerlei eigenschappen toegeschreven aan bomen. Zo werd gedacht dat je onder een linde geen leugens kon vertellen. Daarom werd er recht gesproken onder lindebomen. Eeuwenlang werden ook meibomen geplant om de hernieuwing van het leven te vieren. Later vervelde de meiboom tot een vrijheidsboom: Amerikaanse revolutionairen plantten in 1766 zo'n boom in Boston uit protest tegen de Britse koloniale overheersing. Het idee kreeg al snel navolging, ook in Europa: Franse revolutionairen plantten bomen om de *liberté, égalité, fraternité* van de Franse Revolutie te vieren. Ook vandaag nog worden bomen geplant als symbool: de jongste jaren leggen steeds meer gemeenten een geboortebos aan.

Bossen stonden symbool voor een andere wereld, waar je anders uitkwam dan je erin was gegaan. In middeleeuwse verhalen komen helden op hun queeste vaak in het bos terecht – een onbekende, dreigende wereld, ver weg van de maatschappelijke orde, waar hun moed en wijsheid volop op de proef worden gesteld. Het bos als een plek waar je jezelf kunt vinden, door ironisch genoeg eerst te verdwalen: het is de grondstof van talloze verhalen. Kortom, al sinds we verhalen vertellen, spelen bomen een belangrijke rol in ons collectief bewustzijn.

Nieuw en oud

Het is een prachtige herfstdag. Tijdens een wandeling in het Zoniënwoud met mediakunstenares en schrijfster An Mertens, druk ik mijn handpalmen tegen de gladde, grijze stam van een beuk. Het is geen omhelzing, maar het doet me wel aan mijn vader denken. In het kader van het kunstenaarscollectief Anaïs Berck organiseert Mertens individuele en collectieve wandelingen die uitnodigen om onze relatie met bomen te ontwikkelen. Ze wil bomen een stem geven, want ze hebben ook rechten.

Ze vraagt me om de boom een vraag te stellen en af te wachten of er antwoord komt. Ik vraag hem hoe oud hij is en wacht, maar een antwoord komt er niet. Wel krijg ik een beeld in mijn hoofd van het indrukwekkende wortelstelsel dat zich onder mijn voeten uitstrekt en waarvan ik geen benul heb wat er zich allemaal afspeelt. Ook krijg ik een vermoeden van de gonzende kracht onder die roerloze schors, die het water van de wortels naar de hoogste toppen stuwt, en die stilaan begint te luwen nu de herfst is ingezet. 'Dat is het probleem met mensen', zegt een den 'met voorwoordelijke woorden' in de proloog van

Richard Powers' roman *Tot in de hemel* tegen een vrouw die tegen zijn stam aanleunt. 'Het leven gaat ongezien aan hen voorbij, hier, vlak naast hen. Het vormt de grond. Het zorgt voor de waterkringloop. Het wisselt voedingsstoffen uit. Het maakt het weer. Het levert de componenten van de atmosfeer. Het voedt en geneest en huisvest meer soorten schepselen dan mensen kunnen tellen.' Ouderdom is niet belangrijk, en mensen zijn blind.

Bomen zijn sowieso fascinerend om naar te kijken: ze maken de wind zichtbaar – van een zachte bries tot een zwiepende storm – je kunt er de seizoenen aan aflezen, en zo weerspiegelen ze ook de jaargetijden van een mensenleven. Weinig is rustgevender dan je ogen sluiten in een bos en het gebladerte horen ruisen in de wind. Het klinkt zoals het honderden jaren geleden ook al klonk, bomen leven echt wel in een andere dimensie. Hoe nauwlettender je ze bekijkt, hoe meer ze je, zoals Kim Novak al zei, het gevoel geven dat ze in contact staan met het stromen van de tijd. Of zoals de Amerikaanse schrijver Ralph Waldo Emerson het uitdrukte: 'Het zwaaien van de takken in de storm is nieuw voor mij en oud.' Het heeft iets troostends.

Dekolonisatie

Richard Powers vertelt in *Tot in de hemel* de verhalen van negen mensen die een bijzondere band hebben met een boom of een boomsoort, en daardoor bomen op een andere manier gaan bekijken. Het is een roman waarin mensen bijrollen spelen, de echte hoofdrol is voor bomen weggelegd. Powers laat ons inzien dat wij mensen nog altijd ten onrechte doordrongen zijn van het idee dat we de meesters van de schepping zijn.

Een van de personages is de twaalfjarige Adam, die na een conflict met zijn ouders in de es kruipt die zijn vader bij zijn geboorte heeft geplant en vindt dat het leven daar een stuk beter is. 'Het is een schitterend geheim waarvan niemand in zijn familie ooit weet zal hebben: er zijn hierboven, in deze ene esdoorn, meer levens dan er in heel Belleville mensen wonen. Adam zal jaren later terugdenken aan deze wake, wanneer hij tweehonderd voet boven de grond vanuit een sequoia neerkijkt op een kluitje mensen die niet groter zijn dan insecten en van wie een democratische meerderheid hem dood wil hebben' – een vooruitblik naar wat er later in het boek gebeurt.

Boom-zitten als een vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid werd tot kunst verheven door Julia Butterfly Hill. Zij werd wereldberoemd toen ze 738 dagen lang 55 meter hoog in een duizend jaar oude sequoia woonde uit protest tegen de ontbossing van een steile heuvel boven het plaatsje Stafford in Californië. Drie weken nadat ze de boom was ingeklommen, werden acht huizen in het gehucht door een modderstroom bedolven, een gevolg van de kaalslag. Hill doorstond zon, regen, wind en storm, naast alsmaar drastischer pogingen van het bedrijf en de houthakkers om haar naar beneden te krijgen, waarbij ze haar intimideerden met luidsprekers, schijnwerpers en zelfs helikopters.

Naarmate ze langer in de boom verbleef, kreeg Hill een steeds persoonlijker en spiritueler band met de boom, die ze Luna had genoemd. 'Er bestaan in dit land vrijwilligersorganisaties die kerken van honderden jaren oud beschermen, maar die bomen hadden geen actiegroep die hun duizend jaar oude levens uit de klauwen van Maxxams hebzucht kon redden', schrijft ze in haar boek. 'Als we de wonden van onze

aarde willen helen en een mooie toekomst willen, dan moeten we ons bij alles afvragen of wat we doen een liefdevolle actie is. Alle levende wezens op aarde verdienen respect.' Zij en haar medestanders haalden hun slag thuis: Luna en de omringende bomen werden tot 61 meter in de omtrek beschermd.

In haar boek en de documentaire die over de actie werd gedraaid, vertelt Hill over een levensveranderende ervaring die ze had tijdens een hevige storm, toen ze bijna werd verpletterd door vallende takken van Luna. In paniek klampte ze zich vast aan de boom en excuseerde zich dat ze sterk wilde zijn, maar doodsbang was en niet wist wat te doen. Waarop ze Luna's stem hoorde: je moet nu niet sterk zijn, bomen die strak blijven staan in de storm, breken. Je moet meebuigen met de wind. Het maakte dat ze voorgoed was verlost van de angst om zich uit te spreken, angst voor de verbale agressie en intimidatie van anderen, angst om haar comfortzone te verlaten en respect te vragen voor de planeet en al haar bewoners.

Respect staat ook centraal in het werk van Anaïs Berck. 'Misschien weerspiegelen de emoties die we bij bomen voelen, onbewust de oerrelatie die we ermee hebben', zegt Mertens. 'Dankzij bomen kunnen we leven op deze planeet, dus meer respect is op zijn plaats. Dat is in zekere zin ook een proces van dekolonisatie.' Het collectief Anaïs Berck stelt ook artificiële intelligentie in dienst van de natuur, om na te denken over de manier waarop we bomen classificeren, over cultuur en kolonisatie, en over de plaats en het perspectief van de mens. Naast wandelingen organiseert het collectief ook installaties, workshops en lezingen en publiceert het fictie rond deze ideeën.

Speelnatuur

Mensen zoals u en ik gaan af en toe wandelen in een bos. De leden van Tinkers Bubble, een kleine gemeenschap die in een bos in Somerset woont, leven dag in, dag uit met en rond bomen. Tinkers Bubble bestaat uit zes volwassen permanente bewoners, hun kinderen en een groep vrijwilligers. Ze leven van duurzame bos- en landbouw en maken appelsap en cider. 'We zijn arm in geld, maar rijk in ervaring', staat op hun website te lezen.

Hoe omschrijven zij hun relatie met de bomen om hen heen? 'Dat varieert van dag tot dag', antwoordt Alex Toogood op mijn mail. 'En het is voor ieder van ons anders. Als je zoals wij tussen de bomen leeft, hebben die een veel grotere impact op je leven, op manieren die moeilijk te verwoorden zijn. En soms beïnvloeden ze ons op manieren die we amper opmerken. De bomen en wij leven in hetzelfde ecosysteem als gelijkwaardige partners. Die samenwerking en onderlinge verbondenheid zijn essentieel. De bomen hebben een radicale invloed op ons bewustzijn van wie we zijn in deze wereld. Het is meer dan een emotionele relatie – want een emotie is uiteindelijk een antropocentrisch gevoel – het is meer een affectieve band die maakt dat we onszelf anders definiëren.'

Een echo van die ideeën horen we bij Jeroen Rappé, die niet alleen vrijwilliger is bij de Limburgse Bomenwerkgroep, maar met de organisatie Tree-Hive ook werkt aan het in stand houden van cultuurhistorische landschappen. Hij is gespecialiseerd in het beheer van hoogstamfruitbomen en haagdichten. Tree-Hive houdt zich daarnaast bezig met het vergroenen van schoolspeelplaatsen en het creëren van speelnatuur. 'Er staan alsmaar minder grote bomen in ons landschap, daar willen we iets aan veranderen, en we willen

kinderen vertrouwder maken met bomen. Als we een boom planten in een school, doen we dat samen met hen: we graven samen een gat, tonen de kinderen het wortelstelsel van het plantgoed en planten samen. Zo creëren we een stukje eigenaarschap en brengen we hen respect bij voor biodiversiteit. We willen kinderen leren dat mensen ook maar een schakel zijn in het ecosysteem, een knooppunt in het web, en dat we daar ook veel van terugkrijgen. Dus moeten we respect hebben voor het ecosysteem. Hoe meer knooppunten en draden het web van onze biodiversiteit heeft, hoe veerkrachtiger het is. Kinderen daarvan bewust maken, is mijn drijfveer. Want zij zijn de toekomst.'

Bomen zijn evengoed onze toekomst. Zonder kunnen we niet bestaan. 'Fotosynthese: een staaltje van chemische technologie waar de hele kathedraal van de schepping op rust. Het leven op aarde, met al zijn poeha, is slechts een profiteur van die verbijsterende goocheltruc', schrijft Richard Powers. De mens als maat van alle dingen? Het wordt tijd dat we ons bescheidener opstellen en de houten hemelbestormers het respect geven dat ze verdienen.